

ЛАРИСА СИГАЄВА
Інститут педагогічної освіти
і освіти дорослих НАПН України
м. Київ

СОЦІАЛЬНО НЕЗАХИЩЕНІ ДОРΟΣЛІ: ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ

На кожному етапі розвитку суспільства фундаментальна залежність цивілізації від можливостей й якостей особистості, які мають бути закладені в освіті, виявлялась у сукупній здатності індивідів будувати власну долю. Сучасні стратегічні доктрини більшості країн – лідерів світу базуються на принципах розвитку людського потенціалу, завдяки чому роль освіти постійно зростає. Ця роль стає домінуючою у всіх сферах суспільного життя. Зрозуміло чому центральне місце у реформах освітньої системи країн, які претендують на світове лідерство, посідають питання освіти дорослих.

Освіта дорослих стає домінуючим ідеологічним чинником кожної постіндустріальної держави. Саме тому вона має розглядатися як провідний фактор забезпечення національної безпеки в умовах глобалізаційних процесів у світі. Експерти ЮНЕСКО розглядають діяльність у галузі освіти дорослих не тільки як постійний процес збагачення знаннями, уміннями, але й значною мірою як творення особистості. І цінність її постійно зростає.

До середини ХХ ст. освіта дорослих була достатньо замкненою системою. Її основною метою була підготовка молодого покоління до виробничої, професійної діяльності, до вступу в «доросле» соціально-виробниче життя. Ця підготовка розглядалася як передавання знань, які базувалися на соціальному досвіді попередніх поколінь¹. Для переважної більшості людей освіта була відносно коротким періодом у їхньому житті, що завершувалося переважно із закінченням школи або професійно-технічного навчального закладу. Потім доросла людина долучалася, як правило, до праці, а якщо мала бажання продовжити навчання, могла здобути освіту за заочною або вечірньою формою. Сучасний рівень

¹ Сисоєва С.О. *Нариси з історії розвитку педагогічної думки: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Світлана Сисоєва, Ірина Соколова. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 308 с.*

соціально-економічного розвитку людства, темпи науково-технологічного прогресу та змін ноосфери вимагають від людини не простої та однорідної підготовки до виробничого та соціального життя. Різноманітна й багатогранна, багаторівнева й різноспрямована підготовка майбутніх фахівців дає змогу індивідам із мінімальними затратами адаптуватися до швидких і часом різких змін в економічному, суспільному, політичному, культурному житті. Широкі можливості здобуття освіти відкривають для людей, які цього бажають, доступ до інтелектуальних, культурних цінностей, що розширюють їхній світогляд, поглиблюють професіоналізм, збагачують компетенціями, а в кінцевому підсумку допомагають у працевлаштуванні, кар'єрному зростанні.

Сьогодні освіта розглядається як відкритий процес, що відбувається не тільки в стінах спеціально призначених для навчання закладів і не тільки під керівництвом викладачів-професіоналів, а всюди і під впливом всіх осіб, що володіють певним досвідом і прагнуть передати його іншим. Навіть зміст, форми й методи навчання нині стають предметом обговорення та результатом спільної діяльності тих, хто навчається і тих, хто навчає². Навчання дорослих особливе й ґрунтується на засадах андрагогіки. В основу організації освіти дорослих покладено такі основні її принципи:

- визнання права на освіту в будь-якому віці як одного з найважливіших фундаментальних прав людини;
- орієнтація освіти дорослих на загальнолюдські цінності та ідеали гуманізму;
- гармонізація інтересів особистості й суспільства;
- доступність освіти;
- автономність освітніх установ;
- взаємодія й партнерство державних органів, неурядових і громадських організацій;
- гласність під час розробки, прийняття та реалізації рішень;
- урахування специфіки освітніх потреб різних категорій дорослого населення;
- державна підтримка освіти дорослих;
- урахування світового досвіду.

Серед основних напрямів розвитку освіти дорослих виділимо:

- розвиток правової основи освіти дорослих;
- формування національної державно-суспільної системи керування освітою дорослих;
- розширення доступності загальної та професійної освіти, а також реалізації інших освітніх програм для різних груп населення, в т. ч.

² Олійник В.В. *Освіта впродовж життя: як і чого вчити дорослих?* – Академія педагогічних наук України, 2007 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apsu.org.ua/ua/information/press/956784>

- безробітних, осіб з обмеженими можливостями, мігрантів, осіб, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі, пенсіонерів;
- активізацію просвітницької діяльності, спрямованої на підвищення загальної культури й соціальної активності населення шляхом поширення наукових знань і досягнень культури;
 - поліпшення умов і якості навчання дорослих (створення умов для задоволення потреб людини у навчанні; забезпечення доступності та якості; відкриття шкіл, коледжів і університетів для дорослих, які навчаються; поліпшення умов для професійного розвитку фахівців з освіти дорослих; сприяння розвитку освіти дорослих, орієнтованої на практичну діяльність; сприяння розвитку наукових досліджень із навчання дорослих; навчання дорослих у зв'язку з проблемами довкілля, охорони здоров'я й народонаселення);
 - навчання дорослих через надання їм суттєвих можливостей для доступу до всіх культурних установ, засобів масової комунікації та нових інформаційних технологій, зокрема: розвиток взаємодії з новими інформаційними технологіями навчанням дорослих; сприяння справедливому використанню інтелектуальної власності; формування системи підготовки кадрів для освіти дорослих; удосконалення фінансування освіти дорослих; розвиток механізму координації діяльності держав-учасниць співдружності в сфері освіти дорослих; зміцнення міжнародного співробітництва.

Головні тенденції розвитку сучасної освіти позначені інтеграцією різноманітних модернізаційних процесів, серед яких помітне місце належить відновленню культурних традицій. Міжнаціональні конфлікти і війни, криза політичної влади, орієнтація економіки на стрімко змінювані умови, – все це загострює соціальні проблеми і породжує нові взаємини між людьми, а також нові явища в духовному житті суспільства, окремої людини. Трансформація стереотипів і форм життєдіяльності потребує відповідного теоретичного осмислення попереднього життєвого досвіду. Це, у свою чергу, спричиняє виникнення проблем, пов'язаних з професійною затребуваністю людини.

Подальший розвиток української освіти усе більше загострює необхідність становлення нових ціннісних орієнтирів духовно-морального розвитку людини. Питання дорослої людини: «заради чого живеш?», «у чому полягає сенс наступного життєвого періоду і життя в його цілісності?», «що і як робити і чому саме так діяти?», «як забезпечити навчання впродовж життя?» стають предметом рефлексії кожної людини.

Руйнування моделей майбутнього у людей зрілого віку створює умови для виникнення депресивних психічних станів. Відновлення особистісних моделей оволодіння майбутнім є тією рушійною силою, що і покликана удосконалювати, покращувати, розвивати цей індивідуальний розвиток дорослої людини. «Нині запитаний спеціаліст не буде чекати інструкцій,

а вступить у життя з уже сформованим творчим, проектно-конструкторським і духовно-особистісним досвідом», – справедливо зазначають дослідники В.О. Болотов і В.В. Серіков³. Освіта в цьому аспекті є процесом формування досвіду розв'язання значущих для особистості ускладнень на основі використання широкого соціокультурного досвіду для осмислення власного буття.

Актуальними стають питання формування особистісної компетентності у всіх сферах життєдіяльності людини. Цією «компетентністю» є уміння оволодівати життєвими ситуаціями, більшість яких неможливо передбачити. З цього випливає, що система освіти повинна готувати людей до прийняття відповідальних рішень, передбачення їхніх наслідків як для власної життєдіяльності, так і для суспільства загалом. Проте слід пам'ятати, що доросла людина – не «чистий аркуш», на якому намальовані символи та ознаки знань. Це людина, яка має власну життєву позицію та досвід. Життєвий досвід дорослого обумовлює справжній зміст одержаних знань, стає ціннісним надбанням особистості, що активно формує спосіб життя і професійну компетентність людини. Проте освіта є водночас і процесом, що забезпечує нову якість професійної підготовленості як основи життєздатності й мобільності, які зрештою детермінують спроможність людини вчасно реагувати на ситуацію, що змінюється; формуючи «уміння бути». У цьому контексті науковий інтерес викликає стан освіти людей похилого віку в Україні, яких відносять до соціально незахищених верств населення. Разом з людьми похилого віку до соціально незахищених груп належать також безробітні, дорослі засуджені, люди з обмеженими фізичними можливостями (інваліди), з особливими потребами, військові пенсіонери, мігранти, тобто всі ті, хто потребує додаткової допомоги з боку держави.

У суспільній свідомості населення пострадянських країн склався стереотип пристаркуватої людини, що вийшовши на пенсію (за новою пенсійною реформою в Україні змінився вік виходу на пенсію як для жінок, так й для чоловіків) займається городом, лікується в поліклініці, «вовтузиться» з онуками, перебуваючи на заслуженому відпочинку. На відміну від цього стереотипу соціального буття зарубіжний досвід розкриває й інші системи суспільних ставлень до людей похилого віку. Ці ставлення й визначають соціальну активність, повноцінність членів суспільства у похилому віці, які мають доступ до духовних, культурних цінностей, у тому числі і до освіти. В зарубіжних країнах накопичено певний досвід в галузі освіти людей так званого третього покоління.

Важливість і потреба у навчанні людей похилого віку усвідомлюється всіма інститутами влади. Існує чітко вибудована система державної політики в цій галузі: фінансування та керівництво, система підготовки

³ Болотов В.А., Серіков В.В. *Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе* // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 8.

кадрів (андрагогів, геронтологів). Всі ці питання регулюються законодавством про освіту дорослих. Літні люди є повноправними студентами, аспірантами, дорослими учнями вищих, середніх і спеціалізованих шкіл, що обирають предмети за інтересами. Розглянемо цю проблему на прикладі декількох країн.

У Японії спеціальні заняття для осіб похилого віку почали проводитись в 60-х роках XX сторіччя. Організації, що діють у рамках японської системи просвітництва пропонували різноманітні навчальні програми, які охоплювали систему знань як у галузі комунальних проблем, так і знання, необхідні для догляду за дітьми. У 1965 році уряд доручив місцевій владі розробити систему подальшої освіти осіб похилого віку. З 1980 року та до сих пір ця система стала постійною⁴.

У Фінляндії, Данії, Швеції освітою людей похилого віку займаються народні університети; вони допомагають людям збороти страх перед невідомим. Велика увага приділяється фізичному стану людини, її умінню вести активний спосіб життя, раціонально харчуватися тощо. Освіта дорослих закладає основи формування активної громадянської позиції й наполегливої суспільної діяльності людей третього покоління, що, у свою чергу, допомагає їм позбутися самотності.

Народні університети Фінляндії запрошують і приймають на навчання усіх, хто бажає, літнього й похилого віку. У рамках народних університетів проводяться академії для осіб похилого віку.

У Данії існують спеціальні університети для пенсіонерів. Їхня діяльність фінансується міністерством освіти, місцевою владою, а також приватними особами. Багато організацій, що здійснюють навчання дорослих у Голландії, співпрацюють із підприємствами промисловості і сфери послуг у рамках проекту «Пенсія в перспективі». Метою такої співпраці є надання можливості навчатися працівникам, що збираються на пенсію. Пяти- і семиденні курси проводяться в місцевих просвітницьких центрах або організаціях. Їх метою є психологічна допомога людям, що оволодівають уміннями переживати перерви у трудовій діяльності, а також формують нові взаємини і способи поводження з новими людьми. Багато європейських держав (Швеція, Голландія) здійснюють професійну підготовку і перепідготовку так званих молодих літніх людей, які завдяки навчанню активніше залучаються до продуктивної діяльності.

У США концепція навчання людей похилого віку одержала назву «Elderhostel», автором якої є Мартін Ноултон. Згаданий дослідник багато мандрував і під впливом своїх зустрічей з дорослими дійшов висновку про необхідність допомоги літнім людям в одержанні нових знань.

У Франції незалежно один від одного розвиваються три напрями навчання дорослих похилого віку: культурно-суспільний, профспілковий

⁴ Jozef Polturzycki. *Akademicka edukacja dorosłych*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. – Warszawa. – 1994. – 241 s. – S. 163-164.

та професійний. Особлива увага приділяється розвитку неперервної освіти для інвалідів і пенсіонерів. Проте, як і вся система французької освіти дорослих, вона орієнтована головним чином на професійне навчання⁵.

Британський університет для осіб «третього покоління» свою мету вбачає у поліпшенні якості життя дорослих. Виходячи з цього, велика увага приділяється фізичним вправам і суспільної діяльності людей похилого віку.

В Італії розпорядженням Міністерства освіти організовані курси для людей похилого віку на рівні початкової і середньої школи, що компенсують ненабуті раніше освітні рівні. Курси функціонують за потребою, а не постійно, і тому не охоплюють якоїсь значної кількості дорослих.

У Польщі діють загальні університети, призначені для навчання усіх, хто бажає, незалежно від віку, місця проживання й попередньої освіти. У сільських загальних університетах спільно навчаються особи трьох поколінь: молодь, люди середнього віку і літні. Перший університет для осіб «третього покоління» був відкритий у Польщі у 1975 році. Освітнянськими цілями цього та інших університетів такого типу насамперед є: профілактика старіння дорослих, психологічна допомога у підготовці до пенсії, до суспільної діяльності. Форми навчання різноманітні: лекції, семінари, заняття з групами за інтересами, групи самонавчання, екскурсії⁶.

Демографічна ситуація України потребує пильної уваги з боку урядових структур та науковців. Фахівці прогнозують подальше скорочення населення і збільшення частки літніх людей. Нині частка пенсіонерів відносно загальної кількості населення 25 %. Збільшення пенсійних виплат і скорочення кількості людей працездатного віку ставлять на порядок денний питання про збереження економічної активності та про стимулювання додаткової зайнятості літніх людей. Це неминуче спонукатиме людей цієї категорії до оновлення професійних знань з метою набуття додаткових кваліфікацій. Актуальності набуває проблема соціального залучення та суспільно-громадської активності літніх людей⁷. Наша держава матиме можливість підтримувати навчання людей похилого віку, вважаючи це перспективною справою, якщо до цього активно долучатимуться державні інституції, професійні, ветеранські, релігійні та інші організації, органи соціального захисту та громадські фонди, інші об'єднання громадян, що створюють собою основу зрілого громадянського суспільства.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Крупицкий В.М. *Стажировка и профессиональная переподготовка в системе пожизненного образования* / В. М. Крупицкий // *Мир образования: Образование в мире.* – 2003. – № 3. – С. 164-177.

У 1982 році Міжнародний (Віденський) план з проблем старіння був схвалений Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй (резолюція 37/51) і прийнятий на Всесвітній асамблеї з проблем старіння у Відні⁸. Визнаючи необхідність загальної уваги до серйозних проблем, що турбують дедалі більшу частину населення світу, Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй в резолюції 33/52 від 14 грудня 1978 року ухвалила рішення провести в 1982 році Всесвітню асамблею з проблем старіння. Метою Всесвітньої асамблеї було забезпечити умови «для розробки міжнародної програми дій, спрямованої на надання гарантій економічного та соціального забезпечення особам немолодого віку, а також можливості для їх внеску в національний розвиток». У своїй резолюції 35/129 від 11 грудня 1980 року Генеральна Асамблея висловила побажання Всесвітній асамблеї сприяти формуванню суспільств, які більш повно враховують соціально-економічні наслідки старіння населення та конкретні потреби осіб немолодого віку⁹. Саме з урахуванням цих завдань і був розроблений Міжнародний план з проблем старіння населення. План дій слід розглядати як складову основних міжнародних, регіональних і національних стратегій і програм, які розроблені у відповідь на важливі виклики й освітні потреби сучасного світу. Його першочергові завдання полягають у розширенні можливостей країн ефективно вирішувати проблеми, пов'язані зі старінням населення, шляхом дій, спрямованих на встановлення нового міжнародного економічного порядку та розширення міжнародної технічної співпраці. Відповідно до цих завдань визначені такі конкретні цілі:

- сприяти зростанню розуміння на національному та міжнародному рівнях економічних, соціальних і культурних наслідків процесу старіння населення для процесів розвитку;
- сприяти розумінню на національному та міжнародному рівнях гуманітарних проблем і проблем розвитку, пов'язаних із процесом старіння;
- пропонувати альтернативні рішення і варіанти політики, що відповідали б національним цінностям і цілям, а також були визнані в міжнародному масштабі як проблеми, пов'язані із старінням населення і потребами немолодих;
- сприяти розвитку відповідних галузей освіти, підготовки кадрів і досліджень з метою розв'язання проблем, пов'язаних із старінням населення світу та міжнародному обміну досвідом і знаннями в цій галузі¹⁰.

⁸ Региональная общественная организация по сотрудничеству в области науки, культуры, образования и экономики «Дом Европы в Санкт-Петербурге». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://despb.com/programs/folk-high-school/37.php>

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

Освіта дорослих у пенсійному віці не має на меті здобуття професії і подальше працевлаштування. Цей вид соціального навчання належить до так званої неформальної освіти, завдання якої індивідуальний розвиток, соціальна адаптація, збереження активної позиції літньої людини. Спілкування і одержання нових знань дає змогу студентам пенсійного віку реалізувати свої здібності, залишатися самостійними і бути менш схильними до стресових станів у кризовий період. Освітні програми для літніх людей можуть реалізовувати вищі навчальні заклади, середні спеціальні заклади, міські й сільські школи, релігійні общини, політичні партії, ветеранські організації, культурно-освітні установи і організації, добродійні фундації, ЗМІ. Вказаний перелік не є вичерпним і може бути доповнений з огляду на потреби та інтереси учасників освітнього процесу¹¹.

У Києві у 2009 р. відкрився «Університет третього віку», призначений для навчання пенсіонерів. До нього приймають усіх охочих, і число студентів вже досягнуло 60 чоловік¹². «Університет третього віку» приймає студентів на сім факультетів: філології, правознавства, декоративно-вжиткового мистецтва, краєзнавства, літературно-художньої творчості, здорового способу життя, а також хорового співу і національного танцю. Повідомляється також, що найближчим часом буде відкритий факультет інформаційних технологій. Перший подібний навчальний заклад в Україні був відкритий в місті Ковелі Волинської області. Згодом університет для пенсіонерів з'явився в Кременчуку Полтавської області. Очікується відкриття таких університетів у Черкасах і Євпаторії¹³.

Отже, освіта дорослих для людей пенсійного віку належить до неформальної освіти і має на меті індивідуальний розвиток, соціальну адаптацію, збереження активної позиції літніх людей. В Україні залучення цієї категорії дорослих до участі в суспільному житті забезпечується Міжнародною програмою «Освіта дорослих України», статутом якої передбачено сприяти створенню університетів для людей третього віку. Слід зазначити, що завдяки здійсненню програми «Освіта дорослих України» вікова обмеженість літніх людей у навчанні в Україні сьогодні спрощена: всі охочі дорослі можуть здійснити свої мрії про освіту в будь-якому вищому навчальному закладі України.

¹¹ *Теоретические основы обучения пожилых людей.* / Заголовок з екрану російською мовою /. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://revolution.allbest.ru/pedagogics/00078067_0.html

¹² *В Киеве открылся «Университет третьего возраста».* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aif.ru/society/news/38842>

¹³ *В Киеве открылся «Университет третьего возраста».* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aif.ru/society/news/38842>

Лариса Сігаєва

СОЦІАЛЬНО НЕЗАХИЩЕНІ ДОРΟΣЛІ: ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ

Резюме

Розглядається освіта дорослих для людей пенсійного віку, яка має на меті індивідуальний розвиток, соціальну адаптацію, збереження активної позиції літніх людей в суспільстві. На прикладі зарубіжних країн автором проаналізована ефективність освіти людей «третього віку». Наголошено, що потребу людей похилого віку в навчанні повинні усвідомлювати всі інститути влади.

Ключові слова: освіта дорослих, навчання людей похилого віку, освіта людей «третього віку», андрагогіка.

Larysa Sigajewa

DOROŚLI NIEZABEZPIECZENI SOCJALNIE: PROBLEMY EDUKACJI

Streszczenie

W artykule podjęto sprawę edukacji ludzi dorosłych w wieku emerytalnym, która ma na celu indywidualistyczny rozwój, społeczną adaptację, zachowanie aktywnej pozycji tych ludzi w społeczeństwie. Na przykładzie innych krajów przedstawiono efektywność edukacji ludzi „trzeciego wieku”. Zwrócono uwagę, że potrzeby tych ludzi w zakresie edukacji powinny być uświadomione wszystkim instytucjom władzy.

Słowa kluczowe: edukacja dorosłych, nauczanie ludzi w starszym wieku, edukacja ludzi „trzeciego wieku”, andragogika.

Larisa Sigaeva

VULNERABLE ADULTS: THE PROBLEMS OF EDUCATION

Summary

The article deals with adult education for people of retirement age which is aimed at the individual development, social adaptation, preserving the active position of elderly people in society. Giving the examples of foreign countries the author analyzes the effectiveness of education for people of the “third age”. It is noted that the educational needs of elderly people should be realized by all the governmental institutions.

Key words: adult education, the education of elderly people, the education for people of the “third age”, andragogy.